

A KÜLKERESKEDELEM RICARDÓI ELMÉLETÉNEK KRITIKÁJÁRÓL

Írta: MAYER LÁSZLÓ egyetemi tanársegéd

Napjainkban a nemzetközi kereskedelem iránt igen nagy az érdeklődés általában az egész világon, különösen a szocialista világ gazdaságban. A szocialista országok jelenleg elérték azt a fejlettségi fokot, amikor lehetővé és szükségessé válik a nemzetközi munkamegosztás egyre nagyobb fokú megvalósítása — azaz a termelés bizonyos fokú szakosítása, és ezen országok között a termelési kooperáció megvalósítása. Ez egyrészt lehetséges, amennyiben az ipari fejlődés bizonyos fokait elérték a résztvevő országok. A nemzetközi munkamegosztásba minden országra nézve előnyösen bekapcsolódni csak akkor lehet, ha az illető ország gazdasága komplex módon bizonyos fejlettségi fokot ért el. Másrészt a nemzetközi munkamegosztás következtetésesebb megvalósításának lehetősége azzal kapcsolatos, hogy az egyes országok tervezési tapasztalatokkal rendelkeznek, a tervezés technikája magasabb fokra jutott, hiszen itt egy bonyolultabb feladatról — azt lehet mondani, hogy nemzetközi méretű tervgazdálkodásról — van szó, ami kétségtelenül egy-egy ország nemzetgazdaságára épül, és annak érdekeit kell optimálisan összeegyeztetni a szocialista világ gazdaság érdekeivel. Ami a szocialista országok gazdasági együttműködése szükségességét illeti, az azzal kapcsolatos, hogy a nemzetközi munkamegosztás, mint általában a munkamegosztás, a munka termelőerejének hatalmas arányú növekedését jelenti. A szocialista világrendszer gazdasági fölényét — azt, hogy magasabb életszínvonalat tud biztosítani a társadalom tagjainak —, végső soron a munka termelékenységében bekövetkező hatalmas ütemű növekedés eredményezi. A szocialista tábor nemzetközi munkamegosztásába való fokozottabb bekapcsolódás — a munka termelőereje növelésén keresztül a lakosság életszínvonalának gyors ütemű növelését eredményezi, ami különösen fontos a két világrendszer gazdasági versengésének jelenlegi szakaszán.

A nemzetközi kereskedelem egyre nagyobb szerepet játszik a szocialista országok közötti együttműködés növekedésével. A szocialista országok azonban nemcsak egymással kereskednek, hanem a kapitalista országokkal is, éppen a békés gazdasági együttműködés elvét valósítva meg ezzel. Mind a szocialista országokkal, mind pedig a kapitalista országokkal való kereskedelem egy sor közgazdasági kérdést vet fel, amelyek megértéséhez szükség van a nemzetközi kereskedelem néhány általános törvényének áttekintésére. A nemzetközi kereskedelem legáltalánosabb okát — ami bizonyos fókig független a társadalom termelési módjától, a külkereskedelem alapjá-

nak lehetne nevezni. Ez természetesen fennáll mind a kapitalizmusban, mind a szocializmusban. Ez azonban túl elvont. Nincs külkereskedelem általában, mint ahogy nincs termelési mód sem általában, hanem csak bizonyos pl. hűbéri, kapitalista, szocialista termelési módok vannak. Ennek megfelelően a külkereskedelem is egy meghatározott termelési mód talaján jelentkezik — azon termelési mód szükségleteként és azon termelési mód fejlődését elősegítve. Ennek megfelelően a külkereskedelem általános oka, azaz alapja, különleges — az illető termelési módra — és csak arra jellemző különleges alakban jelenik meg. A nemzetközi kereskedelmet mintegy a speciális társadalmi termelési módszernek rendelik alá. A kapitalista külkereskedelem esetén a nemzetközi munkamegosztás — mint a külkereskedelem alapja, alá van vetve a tőkés termelési mód törvényeinek. A szocialista külkereskedelem ennek megfelelően a szocialista országok belső — és a szocialista országok között is érvényre jutó gazdasági törvényszerűségnek van alávetve. A marxi közgazdaságtan főként arra törekszik, hogy egy-egy termelési módban érvényesülő gazdasági törvényeket tárja fel, hiszen a történelmileg változó termelési mód elsősorban specifikus törvényekben tükröződik. A külkereskedelem okának, valamint gazdasági törvényeinek kutatásánál sem elégedhetünk meg — a társadalmi viszonyoktól elvonatkoztatott, túl absztrakt törvényekkel, mert ezek nem mondanak semmit a konkrét társadalmi termelés módszereiben jelenkező kereskedelem okait, jellegzetességeit illetően. A társadalmi termelési módoktól való elvonatkoztatás hibás absztrakció, mert nincs dialektikus összhangban a történelmi szemlélettel. Az absztrakció, vagyis elvonatkoztatás a jelenség lényegét nem érintő, a feltárás, a megértést megnehezítő, befolyásoló jelenségektől csak annyiban lehet igazán tudományos, amennyiben párosul a történelmi szemlélettel. A történelmi szemlélet azt kívánja, hogy az absztrakcióval az esetek döntő többségében csak az adott termelési mód határain belül lehet mozogni. Mint azt majd később részletesebben kifejtsük, a nemzetközi kereskedelem elméletének kidolgozásában a klasszikusok Smith és Ricardo éppen abba a hibába estek, hogy a kereskedelemmel kapcsolatos gazdasági törvényeik túl általánosak, túl absztraktak voltak. Nem önmagában az absztrakció tényében van a hiba, hanem abban, hogy éppen a polgári viszonyoktól absztraháltak. Nem a kapitalista külkereskedelem törvényszerűségeit — hanem általában a külkereskedelem törvényszerűségét igyekeztek feltárni. Ricardo a munkamegosztással kapcsolatos fejtegetéseiben nem tudott különbséget tenni a kapitalizmus előtti és a kapitalista munkamegosztás között, belső viszonylatban, ugyan így a különbséget nem látta a nemzetközi munkamegosztás tekintetében sem. Nem látta meg a nemzetközi munkamegosztásnak a kapitalizmusra, és csak a kapitalizmusra jellemző speciális vonásait, Ricardo történelmietlen szemléletét általában azzal szoktuk jellemezni, hogy korának gazdasági jelenségeit vetíti vissza — vagyis úgy gondolkodik, mintha polgári termelési viszonyok lennének a kapitalizmust megelőző termelési módokban, pl. a feudalizmusban is. Ezzel szemben Ricardo külkereskedelmi elmélete, olyan jelenséget mutat, mintha a kapitalizmust megelőző külkereskedelmi törvényszerűséget hozna át a kapitalista viszonyokra. Tehát a kapitalista viszonyok közötti külkereskedelmet olyan jellegzetességekkel ruházza fel, amelyek — úgy gondolom éppen az azt megelőző termelési módokban, s így a feudalizmusban alapvető jellegzetességek.

A külkereskedelemről általában

A külkereskedelem messze nyúlik vissza az emberiség történetében a polgári társadalom kialakulása előtt már régen létezett. Az áruk forgalma régebben döntő súllyal a különböző közösségek, társadalmi csoportok között bonyolódott le.

Oka a természeti feltételek különbözősége volt. A termékek éppen a különböző közösségek között és nem elsősorban azon belül öltöttek áruformát. Mindezek ellenére joggal mondhatjuk azt, hogy a tulajdonképpeni külkereskedelem és ennek elméleti feldolgozása, a nemzetközi kereskedelemmel foglalkozó elméletek a polgári társadalom kialakulásával veszik kezdetüket. A polgári társadalomban és annak fejlődésével arányosan — a munka általában válik a gazdagság forrásává — tehát közömbös a természeti feltételekhez kapcsolódó konkrét munkával szemben. Ezzel mintegy maga az objektív társadalmi folyamat vonatkoztat el a természeti feltételektől. A külkereskedelem is ennek megfelelően bizonyos mértékig megszabadul a természeti feltételek hatása alól. A kapitalizmusban nemcsak, és elsősorban nem azon országok között folyik csere, amely országok merőben különböző természeti feltételekkel rendelkeznek. Vagy megfordítva, azon országok is folytatnak élénk és egyre élénkebb cserét egymással, amely országok nagyjából azonos természeti feltételekkel rendelkeznek. A nemzetközi munkamegosztás tehát a polgári társadalomban már nem annyira a természeti feltételek különbözőségére épül.

A nemzetközi munkamegosztásnak ugyanis két legfontosabb összetevője van: a természeti feltételek különbözősége és a nemzeti munkák termelékenységében mutatkozó különbség. Természetesen az utóbbi szorosan összefügg az előbbivel, hiszen az emberi munka termelékenységét nagymértékben befolyásolják a természeti feltételek. Ennek ellenére azonban meg lehet és meg kell a kettőt különböztetni egymástól. Ha mármost e két tényező történelmi szerepét vizsgáljuk a külkereskedelem szükségessége vonatkozásában, akkor azt tapasztaljuk, hogy a prekapitalista társadalmak nemzetközi munkamegosztásában viszonylag sokkal nagyobb — sőt mondhatni döntő — súllyal szerepel a természeti feltételek különbsége, mint a munkák nemzetközi termelékenységében mutatkozó különbség.

A polgári viszonyok keletkezésével a tulajdonképpeni külkereskedelem kialakulásával éppen ebben a vonatkozásban következik be lényeges változás. Ugyanis a munkatermelékenység egyes országokban bekövetkezett emelkedése — ami különböző az egyes országok között —, a munkatermelékenység nemzetközi különbségének kialakulására vezet. Addig, amíg az országok a feudalizmus és az erre általában jellemző agrár jellegű országok voltak, tehát nem indultak meg a polgárisodás azaz az iparosodás útján, addig éppen ebből kifolyólag, mert maga a termelékenység belső viszonylatban igen alacsony volt — a fejlődés igen lassú és az egyes országok között nem mutatkoztak ebben a vonatkozásban olyan nagy különbségek, mint az ipar fejlődésével. Az ipar a munkatermelékenység rohamosabb fejlődését hozza magával — az emberi munka mintegy kiszabadul a természeti feltételek béklyóiból. Ez a gyorsabb fejlődés már sokkal inkább különbségekre vezet. E megváltozott viszonyoknak megfelelően az történik, hogy nem kizárólag és nem is elsősorban azon országok kereskednek egymással, amely országok egészen külön-

bőző természeti feltételekkel bírnak, hanem sokkal inkább azok, ahol az egyes cikkek vonatkozásában különböző a munka termelékenysége, vagy valamilyen egyéb oknál fogva kedvezőbbek az értékesítési lehetőségek. Azt tapasztaljuk és ez éppen az előző állítást igazolja, hogy a nemzetközi kereskedelem növekedési üteme nagyobb az iparilag fejlettebb országok egymásközötti forgalmában, mint az iparilag fejlettebb és elmaradott — pusztán természeti feltételekben különböző, nagyrészt mezőgazdasági terméket és nyersanyagot termelő országok között.

Tehát a nemzetközi munkamegosztás két fő tényezője közül a munka termelékenységének különbözősége kerül előtérbe. Ez egyébként már kifejezője annak, hogy a polgári termelési móddal nem csak a termelés szabadul ki a természeti feltételek korlátai közül, hanem ennek megfelelően a forgalom is.

Éppen ezen oknál fogva, valamint azon oknál fogva, hogy nagyméretűvé válik az áruforgalom, lehet és kell különbséget tenni a prekapitalisztikus külkereskedelem és a kapitalizmuson belüli külkereskedelem, vagyis a tulajdonképpeni külkereskedelem között. Ez is mutatja, hogy a külkereskedelem a kapitalizmus keletkezésével egyidős.

Az országon belüli munkamegosztás és forgalom kialakítja a belső piacot, a munkamegosztás és forgalom ezután fejlődik ki nemzetközivé, és kialakul a világpiac. A különbség a kétfajta munkamegosztás vonatkozásában az, hogy belső munkamegosztásban egyes termelők, míg a nemzetek közötti munkamegosztásban — az egész nemzet bizonyos fokig mint egység vesz részt.

A nemzetközi kereskedelem elmélete

A polgári termelési viszonyok kialakulásának korszakában Amerika felfedezése jelentős lökést adott a termelőerők fejlődésének. A termelőerők fejlődésében, mint annak két legfőbb összetevője a munkamegosztás és a technika fejlődése játsza a fő szerepet. Az ipari forradalomig e két összetevő közül viszonylag a munkamegosztás szerepelt nagyobb súllyal. Nem véletlen, hogy Smith Ádám, az angol klasszikus, polgári közgazda a »Nemzetek jóléte« c. munkáját a termelőerők egyik legfontosabb elemével, a munkamegosztással kezdi.

Smith megemlíti a gombostűkészítést és kimutatja, hogy ha ezt a műveletet részekre bontják — s ezt külön-külön egyénnel végeztetik — vagyis munkamegosztást alkalmaznak, a munka termelékenysége kb 240-szerese azon munkás termelékenységének, aki maga végzi el az összfolymaatot. A termelőerők e munkamegosztás hatására bekövetkező óriási növekedése joggal vonta magára a közgazdászok figyelmét. A munkamegosztás azonban nemzetek között is létezik, s ha az belső viszonylatban hatalmas termelőerő-növekedést jelent, akkor ez így van a nemzetek közötti munkamegosztással is. Itt azonban — a polgári klasszikusok Smith, Ricardo, ezen helyes észrevételük mellett, — hibát is elkövettek. Általában a munkamegosztás, és különösen a nemzetközi munkamegosztás bűvkörébe esve a nemzetben belüli munkamegosztást egyszerűen azonosították a nemzetközi, tehát a nemzetek közötti munkamegosztással. Holott a kettő között, a bizonyos vonatkozású azonosságok mellett, jelentős különbségek vannak.

Smitht és Ricardót, nemzetközi csere elméletének kidolgozásában nemcsak az a körülmény ösztönözte, hogy a nemzetközi munkamegosztás tényét és annak szükségességét — tehát az objektív gazdasági valóságot vissza kell tükrözni, törvényben meg kell fogalmazni. A nemzetközi munkamegosztás és csere elmélete kidolgozásának és megjelenésének van egy polemikus jellege, amely a merkantilizmus, protekcionista politikája ellen irányul. A gazdasági fejlődés alacsonyabb fokán álló országok protekcionista gazdaságpolitikájának ez a történeti szemléletet nélkülöző tagadása, Smith és Ricardo által — a kétségkívül meglévő haladó álláspontjuk mellett — elméleteik korlátait is eredményezte.

Ezzel a kereskedelmi politikával Ricardo a maga szabadkereskedelmi politikáját állította szembe, mint az azt kizáró, merev ellentétet.

Smith pl. »A nemzetek jóléte« c. munkájában a következőket írja: »Minden okos család fő elve, hogy semmi olyat nem igyekszik otthon elkészíteni, aminek elkészítése többbe kerülne, mint megvétele. Ami okosság a magán család viselkedésében, alig lehet ostobaság egy nagy királyságban (Smith: »Nemzetek jóléte«, 450. old.) Hasonlóképpen ír Ricardo is: »A teljesen szabad kereskedelem rendszerében minden ország tőkáját és munkáját természetesen olyan termelési ágaknak szenteli, amelyek ránézve a legelőnyösebbek. Ez az elv, amely azt kívánja, hogy bort Franciaország és Portugália, gabonát Amerika és Lengyelország termeljen, acélárukat és egyéb cikkeket pedig Angliában gyártsanak« ezekből az idézetekből világosan látszik, hogy Ricardo nem tesz különbséget a nemzetben belüli munkamegosztás — tehát a között, hogy egyesek bort, mások gabonát és megint mások iparcikkeket — és ugyanazon vonatkozású nemzetek közötti munkamegosztás között.

A klasszikusok tehát a szabadkereskedelem, vagyis a mindeféle korlátozásoktól mentes kereskedelem hívei. A közgazdaságtudományban Ricardo előtt és után is éles harc dult a protekcionista és szabadkereskedelem elmélet és gazdaságpolitika között.

Ricardo ugyanis abban a korban élt — és abban az országban, amikor és ahol az ipari tőke már annyira megerősödött, hogy nem volt szüksége többé a védelemre, sőt éppen ez akadályozta gazdasági fejlődését. Ricardo szabadkereskedelmi álláspontjában kifejeződtek tehát országának megváltozott gazdasági feltételei. A merkantilizmus protekcionista elméletével és gazdaságpolitikájával vívott harcban Ricardo nem vette azonban észre a védvámrendszer viszonylagos — bizonyos körülmények közötti — létjogosultságát. A szabadkereskedelmet mint minden körülmények között legésszerűbb gazdaságpolitikát fogta fel és valahogy úgy nézett a protekcionizmusra, mint az emberiség eddigi nagy tévedésére. Történelmietlen volt a szemlélete, nem vette észre, hogy a protekcionizmus elmélete és gazdaságpolitikája megelőzte és szükségszerű előfeltétele volt annak, hogy Anglia a szabadkereskedelem politikájára térhessen. List Frigyes helyesen bírálja Smith és Ricardonak ezt az antidialektikus felfogását — vagyis azt, hogy a protekcionizmust és a szabadkereskedelmet merev ellentéteknek fogják fel. Szépen fejezik ezt ki a következő sorok: »A történelem végül arra tanít, hogy miképpen lehet és kell az olyan nemzeteknek, amelyek a természettől a gazdaság és a hatalom legmagasabb fokának eléréséhez szükséges eszközökkel fel vannak ruházva, anélkül, hogy törekvéseikkel ellentétbe jönnének, előhaladásuk mértéke sze-

rint rendszerüket változtatniok, miközben a haladottabb nemzetekkel folytatt szabadkereskedelem révén a barbárságból kiemelkednek és földművelésüket kifejlesztik; majd a forgalom korlátozásával iparüzemeik, halászatuk, hajózásuk és külső kereskedelmük fejlődését elősegítik; végül, amikor a gazdaság és hatalom legmagasabb fokára eljutottak a hazai és a külföldi piacokon fokozatosan visszatérnek a szabadverseny és szabadkereskedelem elvére... Az első fokon látjuk Spanyolországot, Portugáliát és Nápolyt a másodikon Németországot és Észak-Amerikát; az utolsó fok határához közelállónak látjuk Franciaországot; ezt a fokot eddig csupán Nagy-Britannia érte el. (List Frigyes. A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere, 161. old.)

Ricardo szabadkereskedelmi álláspontját legfőbb elméleti tételével az ún. »comparatív-költségek elve« tételével támasztotta elméletileg alá. A comparatív vagy összehasonlítható költségek tanának lényege a következő.

Valamely ország, nem kizárólag azon cikkeket exportálja, amelyek termelése tekintetében abszolút előnnyel rendelkezik, vagyis azon cikkeket, amelyeket kisebb munkamennyiséggel állít elő. Előnyös lehet a kereskedelem olyan ország számára is, amely a cikkek többségének termelése tekintetében hátrányban van a partner országgal szemben, de ez a hátránya az egyes cikkek vonatkozásában különböző. Előnyösebb tehát azon cikkek termelését és kivitelét fokozni, amelyek termelése tekintetében hátránya kisebb — ezzel megvásárolhatja azon cikkeket, amelyeknek hazai termelése aránylag költségesebb.

Érdemesebb ezt érzékeltetni egy példán. — Tegyük fel, hogy Magyarország és Ausztria kereskedelméről és két cikk, a posztó és búzáról van szó. Tegyük fel, hogy Magyarországon 1 q búza és 1 m posztó előállítására egyaránt 150 m órába. Ausztriában pedig mindkettő 100–100 munkaórába kerül. Ausztria tehát mind a búza, mind a posztó termelése tekintetében fölényben van Magyarországgal szemben. Ebből az következik, hogy, ha Magyarországról búzát küldenek Ausztriába, ott ez csak 100 munkaórát ér — hiszen csak annyiért adható ott el, amennyi az ottani búza átlagos ára. Vagy, ha ezt ott elcserélik posztóért, akkor 1 m posztó kapható érte, ami lényegében ott 100 munkaórát képvisel. Tehát teljesen előnytelen volt Magyarország számára nagyobb munkamennyiséget magában foglaló cikket, búzát adni egy kisebb munkamennyiséget magában foglaló használati értékért a posztóért? Egyáltalán nem, hiszen ha a behozott posztót itthon állították volna elő, akkor az 150 m. órát igényelt volna, épp úgy, mint az 1 q búza előállítása.

Ilyen esetben, vagyis amikor az összehasonlított költségek azonosak a két országban, nincs veszteség pl. a magyarországi búzakivitelnél, de nem is előnyös. Mi a helyzet azonban, ha ezek az arányok mások az egyik, mint a másik országban, vagyis mások az összehasonlított költségek. Tegyük fel, hogy Ausztriában a posztó 80 munkaórába kerül, a búza pedig marad 100 munkaóra, tehát az összehasonlított költségek mások. Az előző esettel szemben most már érdemes búzát vinni posztóért Ausztriába, igaz ugyan, hogy a 150 munkaórát képviselő búzát csak 100 munkaóráként tudjuk értékesíteni Ausztriában, de viszont azért 20 %-al több posztót lehet kapni, mint itthon.

Röviden összefoglalva és megfogalmazva a ricardoi comparatív költség elvét. Egy minden tekintetben hátrányban lévő országban előnyös lehet árukat exportálni, mégpedig olyan árukat, amelyek termesztése tekintetében

a hátránya a legkisebb, és importálni azon cikkeket, amely cikkek termelése tekintetében hátránya nagyobb. Vagy megfordítva egy minden cikk termelése tekintetében kedvezőbb helyzetben lévő országnak is, előnyös lehet azon cikkeket importálni, amely cikkek termelése tekintetében előnye viszonylag kisebb és exportálni azon cikkeket, amelyek termelése tekintetében legelőnyösebb helyzetben van.

Ricardo elméletét egy fiktív példán ismertettük, azonban célszerű itt rámutatni egy olyan gazdaságtörténeti jelenségre, amely Ricardo ezen elméleti tételét igazolta. Az ausztráliai aranymezők feltárásáról és annak eredményeként bekövetkező gazdasági változásról van szó. Az történt ugyanis, hogy a gazdag aranymezők felfedezésével megnőtt az aranytermelő munka termelékenységére — csökkent az arany értéke. Viszont az egyéb árut termelő munka termelékenységében nem következett be változás. Megváltozott tehát az összehasonlított költségarány az előző időszakhoz képest. Az arany olcsóbb lett, egységnyi mennyisége viszonylag kisebb értéket képviselt. Egy régebbi mennyiségű »egyéb« áruért most már nagyobb mennyiségű aranyat kellett adni belső viszonylatban. Másszóval áremelkedés következett be. Az a kérdés, milyen hatással volt ez a nemzetközi kereskedelmi, pontosabban Ausztrália és más országok közötti kereskedelmi kapcsolat alakulására? Ausztráliában az arany viszonylag olcsóbb volt, mint máshol — vagy ami ugyanaz csak az áru oldaláról nézve — az árak magasabbak voltak, ezért megindult a külföldi áruk beáramlása. Ausztráliában még olyan cikkeket is importáltak, amit azelőtt helyben is termeltek és a világ átlagszínvonalánál olcsóbban. Ebben az időszakban szállítottak ide nyersfát a Balti-tenger vidékéről, noha Ausztráliában is voltak erdők. Írországból, Angliából és Hollandiából nagy mennyiségű vajat szállítottak ide, bár az Ausztráliában található gazdag legelők különösen kedvezők lettek volna a tejjgazdaság fejlesztésére. E gyarmat, importálás útján szerezte be az élelmiszerek majdnem egész szükséges mennyiségét, holott maga is rendelkezett óriási területű kitérő számtatófölddel. Pl. más országból hozatta a cipőféléket, noha itthon olcsóbban kaphatott bőrányagot, mint bárhol a világon. Vajon miben kell keresnünk e gazdasági tények magyarázatát?

»A behozatal oka valamennyi felsorolt esetben az egymáshoz mért költség elvében található. Ausztrália elég nagy előnyben volt a többi országgal szemben akár a nyersfa, akár a vaj, a gabona és a cipőfélék dolgában, de még nagyobb volt az előnye az arany tekintetében, azért egészen megfelelt az ő érdekének, hogy az előbb említett árukat aranyért szerezze be. Én részemről az Ausztráliában és Kaliforniában tett felfedezések kereskedelmi hatásában (mert Kaliforniában a dolgok egészen úgy alakultak, mint Ausztráliában) mindig a legmeglepőbb tapasztalati beigazolást láttam a tisztán elméletileg felállított tannak.« (Cairnes: Vezérelvek a közgazdaságtan köréből. 277—278. old.)

Összevetve mostmár az első pillanatra nagyon logikusnak tűnő elvi alapját a szabadkereskedelemnek — azzal a körülménnyel, hogy az egyes országokban — Ausztrália—Kalifornia esete egészen világosan példázza a comparatív kereskedelmi elv érvényesülését, megtaláljuk annak magyarázatát, miért volt olyan általánosan elfogadott a nemzetközi kereskedelem ezen elmélete. Mindezek ellenére a nemzetközi kereskedelem ezen elve körül rendkívül éles harc bontako-

zott ki a szabadkereskedelem és a protekcionizmus elméletének és gazdaságpolitikájának hívei között. Nem tekinthetjük ezt a harcot véletlennek. Úgy látszik az első pillanatra evidensnek tűnő szabadkereskedelmi politika elvi alapja nem minden vonatkozásban állja meg a helyét. A következőkben megkíséreljük egyes polgáriak és a marxizmus álláspontját kifejteni a »comparatív költségek tana«-val kapcsolatban. A comparatív költségek tana néhány hallgatólagos feltevésen alapszik, vagyis csak akkor igaz, ha azok a hallgatólagos felvételek igazak. Igaz ugyan, hogy Ricardo tétele felállításánál nem mondta, hogy ezek a feltételek szükségesek elmélete érvényesüléséhez. Azonban tétel felállítása hallgatólagosan is megkövetel bizonyos kiinduló felvételeket.

Ha ugyanis ezeket a kiinduló felvételeket elfogadjuk, akkor a Ricardo-elmélet logikailag megtámadhatatlan. Igaz ugyan, hogy a történelmi fejlődés objektív dialektikájával — mint legdöntőbb érvvel még mindig megtámadható — hiszen a nemzetközi kereskedelem gyakorlata nem ezt mutatja, illetve nem teljes egészében véve ezt. Azonban nem elégedhetünk meg a történelmi bizonyítással, hanem a logikai módszert is figyelembe kell venni. A marxista politikai gazdaságtan a logikai és történelmi kifejtési és bizonyítási módszert alkalmazza és ebben a vonatkozásban is így kell eljárunk. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a kiinduló felvételekkel is baj van. Milyen kiinduló felvételei vannak a nemzetközi munkamegosztás elméleti megalapozására szánt ricardoi tételnek.

1. Az első ilyen feltevés az, hogy eltekint a kapitalizmus piacproblémájától. A kapitalizmusban ezek szerint nincs túltermelés, nincs olyan tökefelesleg, amit más országban lehetne jobban hasznosítani. Fel sem vetődik Ricardo számára, hogy miért van égető szüksége a kapitalizmusnak a külső piacra. Pedig éppen ebben van a kapitalizmus specifikus viszonyai között jelentkező külkereskedelem sajátossága. Lényegében ezen álláspont mögött ott húzódik a termelés és fogalom helyes kapcsolatának meg nem értése. Pontosabban a tőkés termelés speciális sajátosságának meg nem értése. Valamint annak meg nem értése, hogy a termelés a meghatározó, hogy a termelés maga alá rendeli a forgalmat és így a külforgalmat is. Mint ahogy ezt Marx írja: »a külkereskedelem kiszélesedése, noha a tőkés termelés gyermekkorában alapja volt ennek, a kapitalizmus fejlődése során az e termelési módra jellemző belső szükségszerűség, a mind nagyobb piacra irányuló szükséglet folytán terméke lett a tőkés termelésnek...«

Ricardo a külkereskedelemnek ezt az oldalát egyáltalában nem vette észre. (Marx: A tőke, III. köt. 275—276. old. Szikra, 1951.) Hogy mennyire igaz van Marxnak ebben a vonatkozásban azt egy érdekes történelmi tény is mutatja. Míg a középkorban és méginkább azt megelőzően egy ország annál fejlettebb volt ipari termelés vonatkozásában, minél nagyobb szerepet játszott a nemzetközi kereskedelemben, addig az új korban fordított folyamat játszódott le, a világkereskedelem földrajzi súlypontjai áthelyeződtek az ipari tekintetben fejlettebb országok területére. A tőkés ipar kialakulásával és fejlődésével tehát maga alá rendeli a külkereskedelmet is.

A piacprobléma bekapcsolásával, amely a kapitalizmus immanens problémája, ugyanis megmutatkozna az, hogy a kapitalizmus, egy országon belüli gazdasági rendszerében sem megy minden a lehető legsimábban, mégkevésbé a nemzetközi területén. A gazdaságos termelés, a tervszerű elrendezés, azon

célszerűségi szempontok messzemenő figyelembevételre, hogy mindent a lehető leggazdaságosabban termeljenek, a nemzetek közötti termelés megosztásában és az ezt közvetítő cserében még kevésbé valósul meg, mint egy nemzet gazdaságában. A tőkés termelésben a lehető legszigorúbb gazdaságosság és tervszerűség valósul meg egy-egy vállalatban belül, de vállalatok között, azaz nemzetgazdasági szinten a legteljesebb anarchia, az anyaggal és munkaerővel való nagymértékű pazarlás.

2. Egy másik téves előfeltevés az, amit Marx Ricardo hamis pénzelméletének nevez. Ricardónál a pénz pusztán az árucseré közvetítője. Ricardo az áruban és a pénzben csak az azonosságot látja meg és a különbséget nem. Nem veszi észre, hogy az áruvilág a pénz megjelenésével két részre oszlott, egyfelől a közönséges áruk világára, amelyek mint használati értékek jönnek számításba, másfelől a pénz, az arany világára, amely mint az érték megtestesítője jelenik meg. A tőkés termelés specifikuma éppen az utóbbinak az értéknek, a gazdaság abszolút megtestesítőjének, a pénznek hajtása. A pénz nemcsak forgalmi eszköz, hanem kincskepző és világpénz is, amelyeket Ricardo nem vett tudomásul. Ricardo nem értette meg a pénz feladatát belső viszonylatban, és ezzel szorosan összefügg a pénz nemzetközi szerepének meg nem értése. A nemzetközi kereskedelemben is csak forgalmi eszköz funkcióját vette észre, — mert azt tartotta, hogy a nemzetközi kereskedelem termékcsere és a pénz csak segít lebonyolítani ezt a forgalmat. Ebben persze bizonyos igazság van, a nemzetközi kereskedelem döntően árucseré, árumozgás, hiszen az importált árukért főképp árukkal lehet fizetni, kivéve a nagy aranytermelő és arany-exportáló országokat. Ricardo azonban abszolutizálta azt, hogy a nemzetközi kereskedelem árucseré és azt mondta, hogy egyik országnak sincs abszolút szüksége aranyra, pénzre, hanem csak viszonylagosan, hogy azokért más árut vegyen. Igen ám, de e túlermelési válságok és egyéb gazdasági nehézségek alkalmával az egyes országok arra törekcsenek, hogy az aranyat ne csak relatív szükségletüknek megfelelően szerezzék be. A fejlettebb tőkés országok általában, de bizonyos gazdasági válságok idején, különösen arra törekcsenek, hogy a közönséges árukkal szemben előnyben részesítsék a gazdaság abszolút megtestesítőjét, az aranyat.

3. Ricardo antimerkantilsta elfogultságának megfelelően a kereskedelmi mérlegék szükségsszerű egyensúlyát feltételezi. Ez a felfogás lényegében az előző két probléma a piac és a pénz problémájának meg nem értésével függ szorosan össze. A merkantilstákkal szemben persze Ricardónak van igaza. A merkantilsták ugyanis a külkereskedelemmel kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az aktív kereskedelmi mérleg a kedvező. Vagyis egyoldalúan — az egyenlegként beáramló arany, a pénz volt érdeklődésük középpontjában. Ricardo tagadta ennek helyességét. A tagadása azért volt helyes, mert megfelelt azoknak az objektív gazdasági viszonyoknak, amely korban keletkezett. A kereskedelmi tőkét felváltja az ipari tőke. Ricardo azt igyekezett bebizonyítani a külkereskedelemből származó előny nem kizárólag a kereskedelmi mérleg állásában tükröződik, hanem a nemzetközi kereskedelemben a nemzetközi munkamegosztás mindkét félre nézve kedvező előnyei jelentkecsenek. Míg a merkantilsták számára a piacprobléma, az értékesítés volt a legfontosabb dolog, hiszen mindenképpen a gazdagság abszolút megtestesítőjét jelentő pénz, az arany megszerzésére törekcsenek, addig Ricardo

számára egyszerűen nem létezett piacprobléma. A szabadkereskedelem rendszerében — állítják a polgári klasszikusok — a kereskedelmi mérleg magától kiegyensúlyozódik. A comparatív költségek elve feltételezi a kereskedelmi mérleg kiegyensúlyozottságát, illetve automatikus kiegyensúlyozódását. Ez azonban teljesen irreális feltételezés, hiszen Ricardo azon felfogásán alapszik, hogy nincs piacprobléma, valamint a pénz nemzetközi árucserében betöltött jelentéktelen szerepén.

4. A következő hiányossága a comparatív elvnek az, hogy nem mond semmit a gazdaság egészének versenyképessége és fejlődőképessége szempontjából. Egyszerűen nem veszi tekintetbe az export iparág és a nemzetgazdaság egésze közötti összefüggést. Ez a hiányosság azzal kapcsolatos, hogy a polgári klasszikusok a nemzetközi munkamegosztást egyszerűen a nemzeten belüli munkamegosztás analógiájára fogják fel. A szabadkereskedelem hívei egyúttal a szélsőséges individualizmus talaján állanak. A nemzetközi árucseré tőkés árutulajdonosok, magánszemélyek vagy tőkés csoportok kereskedelmi kapcsolatain keresztül bonyolódik le. A valóságban azonban a nemzetközi árucser az egyes nemzetek közötti árucser. A polgári klasszikusok úgy képzelik, hogy a nemzetközi kereskedelemben is ugyanazok a gazdasági törvények érvényesülnek, mint amelyek az egyéni árutulajdonosok gazdasági kapcsolataiban.

Egyes iparágakat, — amelyek viszonylag magasabb termelékenyséűek — elszigetelten fogják fel a nemzetgazdaság más ágaitól és a comparatív elv alapján ezt export-iparágnak nevezik. Ricardo csak azt vette tekintetbe, hogy az egyenlőtlen fejlődés következtében egy iparág — kiugrik a munkatermelékenység magasabb foka következtében a többi iparág közül. Nem vette azonban tekintetbe a tőkés versenyének — ezzel ellenkező — tendenciáját, vagyis azt, hogy a többi iparágak is igyekeznek felzárkózni az exportiparág termelékenységi színvonalára, hogy ezzel ne csak a kiemelkedő export iparág, hanem az egész nemzeti munka termelékenysége nőjön. A gyakorlati tapasztalat éppen azt mutatja, hogy a nemzetek gazdasági fejlődése — a ricardói comparatív költségek elmélete csattanó cáfolatként — abba az irányba mutatott és mutat, hogy a nemzeti munka termelékenységének emelése valósul meg, amely maga alá rendeli a comparatív előnyök elvét.

Az átlagprofitráta kialakulása az, amiben megmutatkozik a különböző iparágak közötti verseny kiegyenlítődesi tendenciája. A tőkés gazdaság ezen objektív mechanizmusa gondoskodik arról, hogy egy iparág, az *exportiparág túlságosan* magas termelékenysége sokáig tartósan ne maradjon fenn más iparágak nagyarányú elmaradása mellett. Szoros összefüggés van tehát az egyes ún. exportiparág termelékenysége és az egész nemzeti munka termelékenysége között. Amikor egy-egy ország export iparága a nemzetközi piacon megjelenik, akkor már éppen az előzőekben elmondottakból kifolyólag nem úgy jön számításba mint *egy tőkés üzem*, hanem mint *egy nemzet* munkájának termelékenysége. Smithnek, erre a téves felfogására más List Frigyes német közgazdász is rámutatott — megkülönböztetve egymástól az »érték« — és a termelő erő fogalmát.

Ezekben a kifejezésekben lényegében benne van az a probléma, hogy a klasszikusok egyoldalúan az értékek, a gazdaság oldalára, tehát *individua-lisztikus* álláspontra helyezkedtek és nem vizsgálták a *nemzet termelő-erőinek* állapotát. A következőket írja: Valamely nemzet jóléte nem annál nagyobb —

mint Say hiszi — minél több gazdagságot, azaz csereértéket halmozott fel, hanem minél inkább kifejlesztette termelőerőit (List: A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. 185. old.) Vagy más helyen List a következőket írja: »A nemzet és az államhatalom fogalmának ez a teljes semmibevétele, azaz egyénné az az azonosítása a termelőerővel csak azáltal volt valószínűsíthető, hogy nem a termelőerőt, hanem a már megtermelt dolgokat, az anyagi gazdagságot vagy inkább a termelt dolgok csereértékét tették a vizsgálódás fő tárgyává. A hiba csak ott volt, hogy ez a rendszer alapjában véve nem volt semmi egyéb, mint egy ország egyéni összességének magángazdaságtana, mint ahogy az kialakulna, ha nem volnának külön államok, nemzetek és nemzeti érdekek...« (List Frigyes: A Politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. 456. old.)

Ezek lettek volna azok az előfeltételek, amelyek a comparatív elv alapját képezték. Láttuk azt, hogy ezek az előfeltevések hibásak, nem felelnek meg a tényleges gazdasági viszonyoknak és ebből következően maga a tanítás sem állja meg teljes egészében a helyét.

Mindezek ellenére van egy bizonyos *viszonylagos igazság* ebben a tételben, azaz bizonyos körülmények között valóban ezen alapulhat a nemzetközi munkamegosztás. A következőkben ezen bizonyos viszonylagosan helyes jellegét fogjuk kimutatni — természetesen bírálva a hibás szemléletet.

A comparatív elv és a nemzetközi munkamegosztás

Az a kérdés tehát, hogy a nemzetközi munkamegosztás vajon a comparatív elvnek megfelelően alakult-e vagy sem? Erre a kérdésre abban az értelemben ahogy azt Ricardo felvetette, csak nemmel lehet válaszolni. De mert bizonyos körülmények között valóban lehet a nemzetközi munkamegosztás alapja, azért ezt az elutasító álláspontot pontosabbá kell tenni. A comparatív költségek elve statikus elv. Amiből az következik, hogy a gazdasági fejlődés követelményei szükségszerűen összeütköznek a comparatív költségek elvének érvényesülésével.

Ricardo a már említett idézetben a nemzetközi munkamegosztással kapcsolatban azt mondja: „Ez az elv, amely azt kívánja, hogy bort Franciaország és Portugália, gabonát Amerika és Lengyelország termeljen, acélárukat és egyéb cikkeket pedig Angliában gyártsanak“. Nézzük közelebbről ezekben a sorokban foglalt gondolatokat. Ebben van egy viszonylagos igazság, de tévedés is. Amikor ugyanis a mezőgazdasági országok közötti munkamegosztást említi, tehát USA és Franciaország nemzetközi munkamegosztását, akkor döntő módon a természeti feltételek különbözőségére vezeti vissza a nemzetközi munkamegosztást. Valóban, ameddig az országok túlnyomóan agrárországok voltak, különbözőségeik döntően a természeti feltételeik különbözőségéből fakadt. Nyilvánvaló, hogy USA nem tud olyan bort termelni, mint Franciaország és Portugália, és megfordítva, az utóbbi országok sem tudják az USA-ban termelt búzával olcsóságban felvenni a versenyt. Ilyen körülmények között tehát, amikor mezőgazdasági országokról van szó, az ilyen jellegű munkamegosztás mindkét félre nézve kedvező. Egészen más a helyzet azonban akkor, amikor azt mondja, hogy Angliában acél- és ipari ter-

méket, — USA-ban pedig búzát termeljenek, szóval olyan jellegű legyen a nemzetközi munkamegosztás, hogy egyik ország mezőgazdasági termékek termelésére, másik ipari-nehézipari termelésre specializálja magát. A fenti elvnek kiterjesztése, ami a mezőgazdasági termelés területén érvényes, pl. déligyümölcsöt — búzát termelni egyik országban kedvezőbb, mint a másikban — az ipar és mezőgazdaság viszonylatára nem helyes. Ezen a területen ez az elv már statikussá válik. Miben nyilvánul meg ennek statikus jellege? Abban; igaz ugyan, hogy jelenleg egy még agrár-országban érdemesebb mezőgazdasági terméket termelni, mint iparcikket, de ez csak egy adott állapot, de ha a nemzeti termelőerők fejlődnek az ipar is fejlődik, akkor megtörténik, hogy a volt agrárország olcsóbban termel iparcikkeket, mint a hajdani ipari ország. Lényegében ez a folyamat játszódott le Anglia és az USA vonatkozásában. Mint ahogy az előbbi idézetből kiderült, Ricardo ezen viszonylatban azt a tényt konstataálta, hogy USA búzatermelő ország, Anglia pedig ipari ország, mindkét országban a másik termék termelésével foglalkozni nem gazdaságos, mert az több nemzeti munkát vesz igénybe, mintha azt külföldről vásárolta volna. Persze, Ricardo nemcsak azt tette, hogy tudomásul vette ezt az ilyen jellegű munkamegosztást, ami természetesen a fejlődési folyamatnak egy szükségszerű lépcsőfoka, hanem ki is fejezte azt az óhaját, hogy ez úgy is maradjon és állította, hogy ez úgy lesz a legésszerűbb.

List Frigyes (a „Politikai gazdaságtan nemzeti rendszere” c. munkája 44. oldalán) felveti ezt a problémát: „...még mindig nem tesznek különbséget az ipari áruk és mezőgazdasági termékek kivitele között, még mindig azt hiszik, hogy a nemzeti célokat szolgálják azzal, ha az utóbbiak kivitelét fejlesztik az előbbieik rovására is; még mindig nem ismerték el a nemzet ipari nevelésének elvét;“

List, itt konkrétan a Németország és Anglia közötti kereskedelemmel kapcsolatban, az akkori német kereskedelmi politikát bírálja, de ebből kiviláglik, hogy felismerte a kétfajta termék termelési specializálódásának nem egyenértékűségét. Vagyis élesen megkülönböztette egymástól ezt a kétfajta munkamegosztást.

Vajon miért hibás e kétfajta munkamegosztás összekeverése, vagyis a mezőgazdasági országok közötti, és a mezőgazdasági és ipari ország közötti munkamegosztás összekeverése?

Éppen Ricardo volt az, aki a lehető legkövetkezetesebben a munka-érték elmélet talajára helyezkedett a gazdagság forrását illetően, vagyis aki kiküszöbölte a természet szerepét az érték létrehozásában. Viszont ennek a fel fogásnak a comparatív költségelmélete ellent mond, mert hiszen itt túlbecsüli a természet, illetve a természeti feltételek különbözőségét a nemzetek közötti cserében. Igaza van abban, hogy pl. narancsot érdemesebb a mediterrán vidéken, búzát pedig a mérsékelt öv vidékén termelni, ebben a vonatkozásban valóban nem sok fejlődés lehetséges, hiszen ezeken a természeti feltételeken változtatni nem lehet. Azonban nem vette észre, hogy az ipar- és mezőgazdasági jellegű megosztás már döntően nem természeti feltételek különbözőségén nyugszik. Amennyiben nem tesz különbséget a kétfajta nemzetközi munkamegosztás között, úgy lényegében az utóbbit is egyszerűen visszavezeti az előbbi okára, vagyis a természeti feltételek különbözőségére.

Vajon miben áll a kétfajta munkamegosztás döntő különbsége? Abban, hogy a mezőgazdasági és az ipari termékeknek más-más a *munkafelszívó* képessége. A mezőgazdasági jellegű termékek megtermelése viszonylag sokkal kevesebb munkát szív magába, súlyegységéhez viszonyítva, mint az ipari, különösen pedig a gépipari termékek. Az az ország tehát, amely ipari termékeket termel, sokkal inkább felhasználja a nemzet döntő-termelőerejét jelentő munkaerőt, az emberek ügyességét, tapasztalatát, mint az az ország, amely döntően mezőgazdasági termeléssel és nyersanyag-eladással foglalkozik.

A nemzetközi munkamegosztás a tőkék nemzetközi versenye következtében egészen másfajta módon alakul ki, mint ahogy azt Ricardo elképzelte. Hibás Ricardónak az a felfogása, hogy a nemzetközi munkamegosztás két nagy ága, mezőgazdaság, a nyersanyagtermelés és a feldolgozóipar között a comparatív költségek elvének megfelelően úgy alakul ki, hogy az biztosítja a nyersanyagtermelő ország gazdasági fejlődését.

A munka-termelékenység gyorsabban nő az iparilag fejlettebb, mint a nyersanyagtermelő országokban, és éppen maga az ipari fölény zárja ki, hogy a két ország között tartósan kialakuljon olyan nemzetközi munkamegosztás, amely a nyersanyagtermelő országra épp oly kedvező, mint az ipari országra. Valóságban az a helyzet, hogy az iparilag fejlett ország a mezőgazdasági vagy nyersanyagtermelő ország rovására fejlődik.

Ricardo nem vette figyelembe a tőkés világpiacon történelmi sajátosságait. Marx szerint az ipari tőke uralmát a gépi ipar székhelyeinek megfelelő munkamegosztás jellemzi, és éppen ez a fajta munkamegosztás a tőkés világpiacon alapja.

Tehát nem a comparatív költségek elvéhez igazodik az egyes országok termelése, behozása, hanem ellenkezőleg, a nemzetközi munkamegosztás, a külkereskedelem igazodik a már kialakult ipari székhelyekhez. Fordított a viszony a külkereskedelem, a termelés és behozás között, mint ahogy azt Ricardo elképzelte. Vajon az a körülmény, hogy a XIX. században Anglia volt a gépi iparnak a székhelye, azt jelenti-e, hogy a nemzetközi munkamegosztás mindig ehhez fog igazodni? A ricardoi elképzelés, a comparatív költség elvének érvényesülése automatikusan ezt biztosította volna. Ha a világgazdaság fejlődésében nem ez mutatkozott meg, hanem ellenkezőleg az, hogy más országokba terelődött át a gépi iparnak ez a székhelye (Németország-USA), akkor ez a folyamat éppen a comparatív költség elve ellenére történhetett. A gazdasági elmaradottság leküzdése éppen a comparatív költségek abszolútnak vélt törvénye megszegésével mehetett és mehet végbe.

Az értéktörvény nemzetközi érvényesülése

A nemzetközi munkamegosztás elméletével szorosan összefügg az a kérdés, vajon hogyan érvényesül az értéktörvény a nemzetközi kereskedelemben. Ebben a vonatkozásban is alapvető különbség van a marxi és ricardoi felfogás között. Ricardo tétele az, hogy a szabadkereskedelem és a comparatív elv érvényesülése a kereskedelem minden résztvevője számára az egyenértékűség elvén alapul és mindegyik számára előnyös. Ezzel szemben Marx azt állítja,

hogy a szabadkereskedelem és egyenértékű árucseré mellett a gazdaságilag fejlettebb ország kizsákmányolja a másikat. Hogyan lehetséges az, hogy egyenértékű a csere és mégis az egyik ország kizsákmányolja a másikat. Ricardo és a többi polgári közgazdász ezt nem tudták és nem akarták megérteni, hiszen az országon belüli kizsákmányolást sem értették meg.

Marx ezzel kapcsolatban a következőket szövezi le a brüsszeli előadásában: Vannak manapság olyan iparágak, amelyek az összes többit uralkják, s azon nemzetek számára, amelyek a legnagyobb mértékben kifejlesztették ezeket az iparágakat, a világpiac feletti uralmat biztosítják.

Egyes iparágak — és amennyiben egyes nemzetek ezt nagymértékben kifejlesztették —, úgy egyes nemzetek, a világpiacon monopolisztikus helyzetben vannak. Vajon melyek ezek az iparágak, amelyek ilyen különleges monopóliumot élveznek és miért? Ezek az iparágak a nagy munkaigényességű gépi felszerelések és berendezések. Nézzük ezt a kérdést kissé részletesebben. Cairnes: »Vezérelve a közgazdaságtan köréből« c. munkájában felveti a kérdést, hogy milyen érték alapján történik a nemzetközi csere. Ezzel kapcsolatban, bár nem pontos, de megkülönbözteti a termék költségét és értékét. Költségen a »C«-t, vagyis az állandó tőkét, értéken pedig a $C+V+M$ -et, vagyis tulajdonképpen a marxi értelemben vett értéket érti. Természetesen ez a felosztás nem pontos, hiszen a költség nemcsak a »C«, hanem a »V« is. Azonban a holt és az élvén munka arányát, viszonyát akarja ezekkel kifejezni és ebben a vonatkozásban bizonyos helyes megsejtés van. A bonyolultabb, tehát nagyobb munkaigényességű munkánál a »költség« alacsony az »értékhez« viszonyítva. Ehhez hasonló helyzet előfordul az országon belüli viszonylatban is, mégpedig azoknál a vállalatoknál, amelyek magasabb termelékenységgű munkájuk következtében extraprofitra tesznek szert. Tekintve, hogy ők is az átlagos feltételekkel termelt áruk egyéni értékén adják el termékeiket, ami magasabb mint a költségük. Ezek a vállalatok tehát bizonyos monopolisztikus helyzetet élveznek, ugyan ilyen helyzet alakul ki a nemzetközi kereskedelemben is, ha egyes országok nagyobb munkaigényességű termék termelésével foglalkoznak, s úgy a magasabb termelékenységgel járó előnyöket egyoldalúan élvezik. A különbség ebben a vonatkozásban az, hogy ez az extraprofit a belső viszonylatban, a korlátlanabb konkurrenciá következtében ideiglenes jellegű, ezzel szemben ez a »nemzetközi extraprofit« állandóbb, hiszen a nemzetközi konkurrenciá, a tőkék és a munkaerő nemzetközi mozgása korlátozottabb.

Cairnes azt mondja, hogy a termékek nem a költség, hanem az érték arányában cserélik el egymással. Azonban a költség egybe esik az értékkel, akkor ha az elcserélendő tárgyakban azonos a költség és munkabér aránya. Amennyiben viszont egyik nemzet matematikai mérőműszereket cserél más nemzet asztalosipari termékeivel, tekintve, hogy az utóbbiakban a költség magasabb arányú az értékhez viszonyítva, mint az előbbiben, a csere már nem a költségek, hanem az értékek arányában történik. A bonyolultabb munkát és termelékenyebb munkát magába szívó termékeknél az érték és költség közötti különbségben egy »nemzetközi extraprofit«-szerű értékresz jelentkezik.

Cairnes-nek ezekben a fejtegetéseiben sok helyes megsejtés van, bár a kifejezések sok vonatkozásban pontatlanok. Ezek után nézzük a marxi nemzetközi értékelméletet.

Marx (A Tőke III. kötet 276–77. old.) a következőket írja: »A fejlettebb ország értékük fölött adja el áruát, holott olcsóbban ad el mint a vele konkuráló országok. Amennyiben a fejlettebb ország munkáját itt mint magasabb fajsúlyú munkát értékesítik, emelkedik a profitráta, mert a munkát ugyan nem mint magasabb minőségű munkát fizetik, de úgy adják el... ugyanis lehetséges, hogy ez az ország több tárgyi alakot öltött munkát ad természetben, mint amennyit kap, s hogy emelett az árut mégis olcsóbban kapja, mint ahogy maga termelhetné«.

Marx leszögezi azt, hogy az értéktörvény jelentősen módosul a nemzetek közötti érvényesülés folyamán. Mégpedig azáltal módosul, hogy a világpiacon a munka termelékenysége ugyanúgy jön számításba, mint a munka intenzitása. Tehát a nemzetközi árucseréből keletkező haszon döntő részét, vagy egészét a fejlettebb ország sajátítja el. Belső viszonylatban ugyanis a munka termelékenység emelkedésével a termék értéke csökken, tehát a termelékenyebb munkával előállított terméket — a konkurrencia harc következtében nem lehet úgy értékesíteni, mint intenzívebb munka eredményét. Persze kivételképpen előfordul éppen az extraprofithoz jutó, kivételesen termelékeny üzem esetén. Azonban ez nem rögződik úgy egyik oldalon, mint a külkereskedelemtől, hiszen a konkurrencia felzárkóztatja a többi iparágat, vagy üzemet is.

Nem ez a helyzet azonban a nemzetközi kereskedelemben érvényesülő értéktörvénynél, illetve nem egészen ez a helyzet. A nemzeti munka termelékenysége tekintetében kedvezőbb helyzetben levő ország termékeit — a nemzetközi átlagos termelékenységgel előállított értéken értékesíti — tehát egyéni értékénél magasabb nemzetközi értéken. A nemzeti és nemzetközi érték eltér egymástól. Ez az eltérés azonban a fejlettebb ország javára, sokkal állandóbb monopolisztikus helyzete következtében. A fejlettebb nemzeti termelő erővel rendelkező ország magasabb termelékenységű munkája mint *többletmunka jelentkezik*.

Az iparilag fejlettebb ország által termelt termék nemzeti értéke és a magasabb nemzetközi érték, vagy világpiaci ár közötti különbség teszi lehetővé a fejlettebb ország számára, hogy kizsákmányolja az elmaradottabb nemzetet. Ez azáltal valósul meg, hogy a fejlettebb ország kevesebb munkát ad több munkáért, vagy más szóval a fejlettebb termelőerővel rendelkező ország minden egyes munkanapja a kevésbé fejlett ország több munkanapjával egyenlő. *Egy napi munka* eredménye pl. az USA-t arra képesíti, hogy egy napi munkája termékét Angliával 1,3 munkanap, Belgiummal 1,5 munkanap Franciaországgal, Németországgal 1,75–2 munkanap, Kínával, Indiával 4–5 munkanap munkáját megtestesítő termékkel cserélje fel. A fejlettebb ország tehát termelékenyebb munkáját mint intenzívebb munkát értékesíti. Különösen sok munkanapot ad a fejlettebb ország egy munkanapjáért a gyarmati ország, amely döntő módon néhány nyersanyagtermelésre specializálódott. Ennek az egyenlő és mégsem egyenlő cserének azután olyan következménye van, hogy a fejlettebb országban sokkal magasabb az életszínvonal és ennek legfontosabb mutatója az egy főre eső nemzeti jövedelem. Vegyük pl. ezzel kapcsolatban az USA és Fülöp-szigetek kereskedelmi kapcsolatát. Fülöp-szigetek külkereskedelme csaknem 100 %-ban az USA felé irányul és ennek szinte kizárólagos részét mezőgazdasági termékek és nyersanyagok teszik ki. Vajon az ilyen jellegű nemzetközi munkamegosztás hogyan hat

Fülöp-szigetek életszínvonalára. Az USA-ban az 1 főre jutó nemzeti jövedelem 1949-ben 1453 \$ volt, míg vizsont Fülöp-szigeteken csak 44 \$, tehát több mint 30-szoros a különbség az USA javára. Az ilyen jellegű nemzetközi munkamegosztás eredménye mint ahogy ezt ez a példa is szemlélteti, szétrombolja az olyan elképzeléseket, hogy egy fejlettebb országgal kereskedő agrárország a fejlettebb ország magasabb életszínvonalból át tud szivattyúzni az agrárországba. Sőt elenkezőleg, annál jobban teszi ki magát kizsákmányoló jellegű kereskedelemnek, minél inkább egyoldalúan nyersanyag, illetve mezőgazdasági termelésre specializálódott.

Az előzőekben azt a hátrányt mutattuk ki, ami azzal kapcsolatos, hogy a fejlettebb ország nemzetközi értéktöbbletre tesz szert.

A gazdaságilag elmaradott ország helyzetét ugyancsak nagymértékben rontja a nemzetközi cserearányok olyan jellegű változása, hogy az általuk kínált mezőgazdasági termékért és nyersanyagért egyre kevesebb iparcikket vásárolhatnak. Ezt a tendenciát lényegében nemzetközi agrárrollónak is lehetne nevezni. Megkülönböztethetünk hosszabb időszak alatt, szinte az egész kapitalista fejlődést átfogón érintő nemzetközi agrárrollót és az ezen a talajon, de rövidebb időszak alatt pl. a világgazdasági válságok alatt érvényesülő agrárrollót.

Az előzők igazolására nézzük a nyersanyagtermelő és az ipari országok közötti nemzetközi árucseré feltételeinek 1876–1947-ig terjedő időszaka alatt bekövetkezett eltérést. Az a készárú mennyiség, amelyet a nyersanyagok bizonyos mennyiségéért cserébe lehetett kapni a következőképpen alakult. Az 1876–80-as éveket véve 100-nak, ugyanazért a nyersanyagmennyiségért 1946–47-ben már az 1876–80-as év késztermékmennyiségének csak 68,7⁰/₀-át kapták, tehát a mezőgazdasági és nyersanyagtermelő országok egyre rosszabb helyzetbe kerülnek, hiszen mint ahogy a számadatok is mutatják, azonos ipari késztermékért kb 1/3-al több nyersanyagot kell adni. Az ipari és mezőgazdasági termékek árviszonya úgy alakul, hogy az ipari termékek ára viszonylag emelkedik. Más kifejezéssel fogalmazva meg a tendenciát, általában az áruk értéke — hosszabb időszakot figyelembevéve — éppen az emberi munka termelőereje növekedése következtében és általában azzal arányosan csökken. Ez vonatkozik úgy az ipari, mint a mezőgazdasági termékekre egyaránt. Az ipari termékek árcsökkenése azonban lassabb, mint a mezőgazdasági termékeké, tehát relatíve a mezőgazdasági termékek ill. nyersanyagok ára csökken, míg a készterméké emelkedik. Az a kérdés, vajon mi lehet az oka a kész- és nyersanyagok ilyen nemzetközi árány eltéréseinek? Valószínűleg nagy szerepet játszik ebben az áruk értékén belül bekövetkező változás, vagyis az állandó tőkerész viszonylagos csökkenése, ami a munka termelékenység emelkedésével az anyagokkal való takarékoskodással kapcsolatos. Ennél talán nagyobb szerepet játszik a természetes eredetű nyersanyagok és mezőgazdasági termékek különböző műanyagokkal történő egyre nagyobb méretű helyettesítése. Világos, hogy pl. a textiliák iránti kereslet növekedésével a világpiacra nem jelentkezett ilyen mértékű keresletnövekedés, a döntően gyapottermeléssel foglalkozó országok nyersanyagok iránt, hiszen nagymértékben műszálakkal helyettesítik a pamutot. Tehát ebben a nemzetközi árányeltolódásban jelentős szerepet játszik a termelési és fogyasztási struktúra hosszabb időszakon keresztül érvényesülő megváltozása is.

Az előzőekben szó volt arról, hogy ez a nemzetközi agrárrellő nemcsak hosszabb időszak vonatkozásában, hanem viszonylag rövidebb időközönként, a válságok alkalmával is jelentkezik és különösen kiéleződik.

Ez következik egyrészt az agrárválságok jellegzetességéből, amennyiben az ipari válság összefonódik az agrárválsággal. Azonban a túltermelési válságok alkalmával — akkor is, ha nem párosul agrárválsággal — az a törvényszerűség figyelhető meg, hogy a nyerstermékek és mezőgazdasági termékek ára sokkal mélyebbre zuhan, mint az iparcikké. Tehát azok az országok, amelyek a világpiacra mezőgazdasági termékeket kínálnak eladásra, vagyis agrár országok, sokkal rosszabb helyzetbe kerülnek, mint az iparilag fejlett országok.

A fentebb említett körülmények az okai annak, hogy a természeti kincsekben oly gazdag elmaradott gyarmati — vagy a gyarmati sorból nemrég felszabadult — országokban olyan alacsony fokon átt az élétszínvonal. A nemzetet gazdaggá nem elsősorban a természeti kincsekben való gazdagság teszi, hanem az emberi munka. Ebben a vonatkozásban tökéletesen igaza van Ricardónak, hogy a gazdagság forrása nem a természet, hanem a *munka*. Éppen ebben a vonatkozásban van ellentmondás Ricardo comparatív költségelmélete és értékelmélete között, hiszen a természeti feltételek különbözőségének alapjára vezeti vissza a munkamegosztást és nem a munka termelékenységében fennálló különbségekre. Nem vette észre azt, hogy ha egy agrár ország maximálisan bekapcsolódik is a nemzetközi munkamegosztásba, tehát érvényesül a comparatív költségek elve. — Az agrár ország nyomorúságos színvonalon marad mint nyersanyagtermelő, éppen azért, mert ha önálló iparral nem rendelkezik, a gazdagság tulajdonképpen forrását jelentő emberi munkát nem tudja kihasználni, *termelő erejének* legnagyobb része kihasználatlan marad.

A comparatív elv és a szocialista nemzetközi munkamegosztás

Felmerül az a kérdés, vajon érvényes-e és milyen mértékben a szocialista tábor országai közötti nemzetközi munkamegosztásban a ricardoi comparatív elv. Nem lehet egyetérteni azzal a felfogással, amit Göncöl György a Közgazdasági Szemle 1955 novemberi számában kifejt, illetve megállapított, azt írja: »A Ricardo-Mill-féle séma nem alkalmazható sem szocialista országnak a kapitalista országokkal való külkereskedelmi kapcsolataira, sem pedig a szocializmust építő országok egymás közti kereskedelmi kapcsolataira.«

Ezzel a megállapítással túlságosan egyszerűen oldotta meg a dolgot, valóságban a dolog sokkal bonyolultabb. A Ricardo-Mill-féle elvben van egy viszonylagos igazság elem, csak ezt ki kell hámozni belőle.

Nézzük azokat az ellenvetéseket, amelyeket Göncöl György felhoz a ricardoi elv ellen.

Azt írja: »A szocialista iparosítás nem felel meg a comparatív költségek elvének...«. Ebben igaza van, hiszen a comparatív elv örök időkre meghagyta volna az agrár országot agrár országnak, márpedig a tőkés fejlődés objektív menete ennek éppen az ellenkezője. Tehát itt nem érvényesült a ricardoi elv. De vajon két azonos fejlődési fokon álló, pl. agrár ország esetében sem érvényesült, vagy itt is az lett volna a helyzet, hogy a compara-

tív előnyök éppúgy csak az egyik oldalon jelentkeztek volna, mint ha ipari-
agrár ország közötti viszonylatról lenne szó? Nem, az előnyök mindkét
oldalon megközelítően egyformán jelentkeztek volna, ha pl. egyik ország
gyapotot, másik pedig mondjuk kukoricát termel és cseréli el. Egyik sem jut
olyan jellegű monopolisztikus helyzetbe, mint az ipari ország esetén, hiszen
az agrár országoknak megközelítően azonos a termelékenységük, vagy ha
ez nincs is egészen úgy, egyik mezőgazdasági termék vonatkozásában egyiknek
másik mezőgazdasági termék vonatkozásában másinak van különleges hely-
zete. Ha az egyik cikk vonatkozásában egy országban a nemzeti érték a nem-
zetközi érték alatt van – tehát nemzetközi értékföllethez jut – akkor ez a
másik ország más cikk vonatkozásában mutatkozó előnyt elveszi.

A mezőgazdasági termékek munka felszívó képessége nagy vonásokban
azonos (szembeállítva pl. az ipar sokkal nagyobb munkafelszívó képességével.)
Természetesen itt is lehet bizonyos finomítást tenni. Ha pl. növénytermelő
ország cserél tartósan állattenyésztő országgal, már az ilyen jellegű nemzet-
közi munkamegosztás sem egyformán előnyös, hanem előnyösebb az állat-
tenyésztő ország számára. De jelen esetben itt ettől a finomítástól eltekintünk.

Ebben a fejtegetésben most nem lesz szó arról, hogy mi a helyzet a com-
paratív elvvel a szocialista és tőkés országok viszonylatában, maradjunk
a szocialista országok egymás közötti munkamegosztás kérdésénél.

Ebben a vonatkozásban talán helyén való a következő; a szocialista ipar-
sítás kezdetén, amikor fejletlen agrár országok is vannak a szocialista táboron
belül, szükség van éppen a nemzeti termelő erő emelése érdekében minden
ország iparosítására. Itt tehát nem jöhet számításba a comparatív elv. De vajon
akkor sem jöhet számításba, ha minden szocialista ország iparának és egész
nemzetgazdasága komplex fejlesztésének magasabb fokára jutott el? Hiszen
a ricardoi elvnel éppen azt kifogásoltuk, hogy ipari ország nem ipari orszá-
gal kereskedik. Itt és akkor már nem ilyen helyzetről van szó, ha a nemzet
ipara és termelőereje mindegyik országban egy bizonyos fokra eljutott. Nem
kizárólag és nem is elsősorban a természeti feltételek különbözőségén nyug-
szik többé a munkamegosztás mint ahogy azt Ricardo állította.

Tehát a szocialista iparosításnál nem jöhet számításba sem spontán, sem
tudatos módon a comparatív elv, de a fejlődés egy bizonyos fokán számításba
jöhet, természetesen nem spontán módon.

Az olyan jellegű specializálódás, hogy egyes országok iparral, más orszá-
gok mezőgazdasággal foglalkozzanak, ez előnytelen az agrár országokra nézve.
Azonban, ha egy komplex módon fejlett ország kapcsolódik be a nemzetközi
munkamegosztásba, úgy hogy mindkettő kifejlesztette iparát, az iparon belül
valósít meg munkamegosztást a két ország között, akkor a legkedvezőbb
mindkét országra nézve, ha a megközelítően azonos munka felszívóképességű
vagy munkaigényességű teermékek területén specializálódnak.

Éppen a szocialista országok jelenlegi ipari fejlettségi foka teszi lehetővé
azt, hogy különösen előtérbe kerüljön a szocialista országok közötti legész-
szerűbb munkamegosztás. Felvetődhet az a kérdés, vajon mi szerint kell
specializálódni az egyes országoknak? Nyilvánvaló, hogy azon tényező szerint,
hogy melyik országban mit a leggazdaságosabb termelni. Ez nem a termé-
szeti feltételek különbözőségén, hanem azon nyúszik, hogy az egyes cikkek
termelése tekintetében kedvezőbb helyzetben van az egyik ország, a másik cikk

tekintetében pedig a másik. Előnyösebb tehát egy országnak azon cikkek termelésére specializálni magát, amely tekintetében előnye nagyobb és viszont azon cikkeket importálni, amely cikkek tekintetében hátrányban van. Ezt persze nem lehet abszurdumig vinni. Nem lehet pl. azt megcsinálni, hogy a szocialista táboron belül csak egy ország termeljen acélt, betont, motorkerék-párt, stb., még akkor sem, ha ezen cikkek termelésében kiugró előnye van egy országnak. Nyilvánvaló, hogy ezen termékeket minden országnak termelnie kell, hiszen a szocialista világgazdaság egésze szükségletének növekedése ezen cikkek vonatkozásában oly gyors, hogy ezt egy-egy ország kielégíteni nem volna képes. Egyelőre azt sem lehetne megcsinálni, hogy a traktorgyártás csak néhány országra korlátozódjék — hogy tehát a comparatív elv érvényesüljön, azonban azt meg lehet és meg kell csinálni, hogy egyes traktortípusok termelésére más-más ország specializálódjék. Ha azonban a szocialista országok traktor ellátottsága magasabb fokra jut, tehát a mezőgazdaság traktorszükséglete jobban telítődik — az újabb traktorok gyártására a kisebb ütemű fejlesztés és az elhasználódott traktorok pótlása érdekében lesz szükség, akkor meg lehet valósítani azt, hogy csak egyes országok gyártsanak traktort.

Az aratócsepplőgépek gyártása területén viszont már hamarabb meg lehet csinálni egy olyan jellegű nemzetközi munkamegosztást, hogy csak ott gyártsák, ahol az a legkedvezőbb, hiszen ebből sokkal kevesebbre van szüksége a mezőgazdaságnak, mint traktorból.

Tehát az egyre nagyobb fokú specializálódás és éppen a comparatív költségek elvének érvényesülése minden szocialista ország ipari fejlődésének — és a szocialista világgazdaság mint egyetemes egész — fejlődésének magasabb fokán kerül előtérbe. Ekkor majd — a nagyvonalakban azonos munkaigényességű termékek körén belül — egyre nagyobb fokú munkamegosztást lehet megvalósítani, egyre inkább csak azt termelik, ami ott a leggazdaságosabb, hogy ezzel az illető ország nemzeti termelőerejében, nagyobb fokú specializáltságában, termelési hagyományában és a nagy szériák gyártásával együttjáró lehetőségekben rejlő előnyöket a szocialista világgazdaság egyetemes életszínvonal emelése érdekében a lehető legjobban kihasználják.

A comparatív — vagyis a kölcsönösen előnyös elv nemcsak, hogy felhasználható a szocialista gazdaságban, hanem ellenkezőleg a magas ipari fejlettségű szocialista országok között (amelyek éppen a ricardoi comparatív elv tagadásával jöttek létre) a nemzetközi munkamegosztás döntő alapja lesz.

A másik ellenvetés amit a már idézett cikk írója a comparatív elv ellen felhoz az, hogy a szocialista világpiac szervezett piac, és ez kizárja a comparatív elv érvényesülését. Ennek az állításnak hallgatólagos feltevése az, hogy a comparatív elv csak spontán érvényesülhet. Hogy a tőkés viszonyok között spontán érvényesül (ahol érvényesül) az csak természetes. A szocialista nemzetközi munkamegosztásban tudatosan tervszerűen lehet és kell felhasználni azt, ami ebből az elvből helyes még akkor is, ha a ricardoi elméletben sok olyan vonás van, ami hibás. A szocialista országokban is érvényesül az értéktörvény — a kapitalizmusban ez is spontán érvényesült, az anarchia velejárója volt —, a szocializmusban tervgazdálkodás van és mégis érvényesül természetesen másképp, felismert szükségyszerűségként alkalmazva. Talán helyes ez az álláspont, illetve ez az analógia, ha értéktörvényről beszélünk, azon lényeges változás ellenére is, amilyen változásokkal hat a szocialista gazdaságban —

akkor a comparatív elvről is beszélhetünk, ha ezt az elvet legalább annyira megváltozottnak fogjuk fel, mint az értéktörvényt.

Összefoglalva az egészet. A ricardói comparatív költségek elvét sok vonatkozásban bírálni kell, mert sok olyan vonás van, amely Ricardo polgári korlátozottságából, antimerkantilista elfogultságából fakad. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szocialista országok között ez az elv nem alkalmazható. Sőt az a véleményem, hogy minden országra nézve — természetesen a szocialista táboron belül — a ricardói tan előnyei döntően a szocialista országok közötti nemzetközi munkamegosztásban és kereskedelemben valósulnak meg.

О КРИТИКЕ ТЕОРИИ RICARDO В ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛЕ И О ЕЕ ПРИМЕНЕНИИ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Ассистент Ладло Майер

Благодаря экономическому развитию социалистических стран, стало возможным и одновременно нужным более обширное расширение экономического сотрудничества социалистического лагеря.

Статья занимается компаративной теорией Ricardo—Mill относительно международной торговли. Она критикует антиисторическое отношение Ricardo к свободной торговле.

В дальнейшем статья занимается тем, как действует в международной торговле и в международном разделении труда компаративный принцип Ricardo. Статья указывает на недостаток расходного принципа Ricardo, что он перепутывает два, в основном различных разделения труда: промышленное сельскохозяйственное — и разделение труда внутри промышленности. По мнению автора аграрная страна, ведущая торговлю с аграрной страной, или промышленная страна, ведущая торговлю с промышленной страной — могут действительно пользоваться компаративными выгодами, поскольку они примерно в равной мере экспортируют готовое изделие.

Статья кратко излагает основную характерность международного действия закона стоимости. Она показывает, что более развитая страна утилизирует свой более производительный труд как прибавочный труд.

Наконец статья занимается вопросом действия компаративного расхода в социалистических условиях и излагает мнение автора, что этот принцип действует и в социализме, хотя в других условиях.

VON DER KRITIK DER THEORIE VON RICARDO ÜBER DEN AUSSENHANDEL VOM ASSISTENTEN: LADISLAUS MAYER

Die wirtschaftliche Entwicklung der sozialistischen Länder machte einerseits möglich, andererseits notwendig die umfassendere Ausbreitung der wirtschaftlichen Zusammenwirkung des sozialistischen Lagers.

Die Abhandlung beschäftigt sich mit der comparativen Theorie des internationalen Aussenhandels von Ricardo-Miller. Sie kritisiert Ricardos unhistorische Stellungnahme in der Frage des Aussenhandels.

Die Abhandlung beschäftigt sich im weiteren mit der Frage, inwieweit Ricardos comparative Theorie sich in dem internationalen Handel, respektive in der internationalen Arbeitsteilung durchsetzte. Sie weist auf den Mangel des comparativen Ausgabeprinzips hin, dass es zwei, grundverschiedene Arbeitsteilungen verwechselt, die industrielle, wirtschaftliche und die Arbeitsteilung innerhalb der Industrie. Der Verfasser vertritt den Standpunkt, dass ein Agrarland mit einem anderen Agrarland, oder ein Industrieland mit einem anderen Industrieland handelnd, insofern es Endprodukt und Rohprodukt in annähernd gleichem Verhältnis exportiert, die comparativen Vorzüge wirklich genießen kann.

Die Abhandlung macht kurz die grundlegende Eigenartigkeit des inter-

nationalen Erfolge des Wertgesetzes bekannt. Sie weist darauf hin, dass das entwickeltere Land seine Arbeit von höherer Produktivität als Mehrarbeit verwertet.

Der Aufsatz beschäftigt sich endlich mit der Frage des Erfolges der comparativen Ausgabe in sozialistischen Verhältnissen und gab der Meinung der Verfassers in dem Sinne Ausdruck, dass dieses Prinzip, obgleich in veränderten Verhältnissen, aber auch im Sozialismus gültig ist.

LA CRITIQUE SUR LA THÉORIE DU COMMERCE EXTÉRIEUR DE RICARDO
ET DE SON APPLICATION DANS L'ÉCONOMIE SOCIALISTE.
PAR L'ASSISTANT: LADISLAS MAYER

Le développement économique des pays socialistes d'une part a rendu possible, d'autre part nécessaire l'extension plus vaste de la coopération économique du camp socialiste.

L'étude s'occupe de la théorie comparative de Ricardo et Miller sur le commerce international. Elle critique l'avis antihistorique de Ricardo en rapport avec le commerce libre.

Dans la suite l'article s'occupe du problème, dans quelle mesure la théorie comparative de Ricardo se fait valoir dans le commerce international, c'est à dire dans la division du travail internationale. Il montre l'imperfection du principe comparatif de dépense de Ricardo qui consiste de cela qu'il embrouille deux divisions du travail de type fondamentalement différentes, la division du travail industrielle, agricole et celle au sein de l'industrie. L'auteur est de cet avis qu'un pays agraire faisant le commerce avec un autre pays agraire et un pays industriel avec un autre pays industriel, en tant qu'il exporte approximativement dans la même proportion des marchandises entièrement façonnées et des produits bruts, peut effectivement jouir des avantages comparatifs.

L'article fait brièvement connaître la caractéristique fondamentale de la mise en valeur internationale de la loi de valeur. Il montre qu'un pays plus développé place son travail d'une plus haute capacité de production comme surplus de travail.

Enfin l'article s'occupe de la question de la mise en valeur de la dépense comparative dans les conditions socialistes et explique l'opinion de l'auteur que ce principe quoique dans des conditions modifiées, est pourtant valable dans le socialisme aussi.